УДК 808. 3-54

ЕКСПРЕСІЯ НУЛЬСУФІКСАЛЬНИХ СТРУКТУР

Біленко Т.Г., аспірант

Запорізький державний університет

Одна з цінностей поетичного тексту полягає в тому, що він здатний згортатися і розгортатися в залежності від рівня обізнаності, підготовки, духовного багатства читача та художньої майстерності автора. Саме в поетичному творі мова виявляє максимальну спроможність продукувати нові слова, набуваючи незвичайної виразової сили. У художній літературі експресивні якості мови стають засобом формування стилю, створення характерів і складних літературних композицій [1, 73]. Експресивні засоби як естетичні вартості можуть бути до кінця зрозумілими і по-справжньому оціненими лише в художньому контексті [7, 55]. Поетичне слово в ньому - ядро, що вступає в ланцюгову реакцію, являючи нам дива піднесеності, одухотвореності, натхнення, врешті того, що ми називаємо вершиною людського духу. Збільшення впливової потужності слова часто залежить від його внутрішнього підсиленого заряду, експресивності. Експресивність - уже сама інтенсифікована виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напруження почуттів… [7, 146].

Особлива експресія поетичності притаманна нульсуфіксальним структурам. Оскільки закони поетичної мови у творі вимагають наявності різноманітних розмірів, ритму, рими, мелодики тощо, то в ньому усічення слів, використання інверсій та зміна наголосів (що часто спостерігається в народних піснях) є явищем природним і часто необхідним. Слова з нульовим суфіксом використовуються, щоб часом не руйнувалась гармонія вірша, наприклад: *"…і положили святий* ***зарік*** *- не розлучатися навік…"* (МДХ,50); *"Де* ***плескіт*** *крил і* ***хлюпіт*** *хвиль…"* (Стус,ІІІ-1,168); *"Великий чорний сон мої склепляє вії, усім бажанням -* ***скон****…"* (МДХ,331); *"Як* ***брід*** *- то вслід…"* (Стус,ІІІ-1,30); *"Не тане день у синю* ***плинь****…"* (ПФ,102).

Визначальну роль у становленні слова та його значення в мові належить національно-культурному (етнопоняттєвому) і національно-мовному (етноспецифікаційному) тлу [3, 31]. Нульсуфіксальні конструкції сформувались на ґрунті народнорозмовного мовлення, тому їх основним джерелом є усна народна творчість, напр.: *"За бідного* ***прощу*** *будеш мати"* (Грін.,ІІІ,492); *"Велика риба на* ***глибу*** *ходить"* (Грін.,І,288); *"Чи ти мене вірно любиш, чи на одну* ***зраду****?.."* (Грін.,ІІ,181); *"Се* ***кара*** *Божа на нас…"* (Грін.,ІІ,219); *"Чого б ти з* ***ляку*** *не сказав…"* (Грін.,ІІ,391); *"Од матері сорома і* ***наруги*** *приняла…"* (Грін.,І,517); *"Ще й* ***заводу*** *нема, ще й не починали…"* (Грін.,ІІ,17); *"Пішли вони по первому покосові до половини* ***гін****…"* (Грін.,І,307).

Експресивність нульсуфіксальних дериватів часом породжується завдяки ще не втраченій яскравій національній образності. Народнопоетичні образи набувають у тексті нових відтінків емоційно-психологічного змісту, напр.: *"Німій, бідо моя,* ***жадо*** *моя…"* (Стус,ІІІ-1,84); *"Віро-****невіро****,* ***зрадо*** *моя…"* (МДХ,152); *"Нестерпним осліплює* ***чаром****…"* (Маланюк,187); *"Містечко - як сіра* ***змора****"* (Ол.,82); *"Всі* ***принади*** *твоєї страшної краси"* (Маланюк,24). Вони містять у собі цілий світ переживань і суспільно-історичних оцінок: *гнів < гнівити, омана < оманити, облуда < облудний, клич < кликати, жаль < жаліти, мар < марити, погиб < погибати, покара < покарати, плин < плинути, жада < жадати, ляк < лякати, оздоба < оздобити, мста < мстити.*

Згадані лексичні елементи, увібравши в себе надбання фольклору, за своєю природою мають експресивне або емоційне забарвлення. Віддієслівні нульсуфіксальні іменники, з'явившись за подібністю до звуконаслідувальних слів чи до вигуків, самим своїм походженням є емоційно насиченими, напр.: *"В Європі збройний* ***гук*** *і* ***чад*** *середньовіччя…"* (ПФ,133); *"Переможний* ***клекіт*** *арбалета…"* (Ол.,127); *"Вщухає* ***гомін, шум*** *міський - і я…"* (МДХ,125); *"І кров, і* ***ґвалт****, і заграви пожеж…"* (МДХ,123); *"Підводив стелю* ***Гедимінів*** *зойк…"* (Стус,І-1,48); *"І* ***крекіт*** *жаб на вітровім крилі…"* (Зеров,47).

Народнопоетичні нульсуфіксальні структури мають свій колорит і створюють певний виражальний ефект. Вони міцно вросли в культурно-національний словник, використовуються для лаконізму вислову, експресії й є самобутньою рисою українського словотворення. А тому творення таких іменників залишається сильним засобом оновлення, "відсвіження" або "згущення" емоційної насиченості слова [6, 302].

Майстер слова переосмислює набуте і надає слову нового життя, щоб отримати максимальний семантико-стилістичний ефект. Під його пером смислова структура слова ускладнюється, набуває нових відтінків. "Поетові вдається так захопити нас, викликати такі хвилювання, на які, як нам здається, ми не здатні" [4, 336]. Якщо в розмовному мовленні нульсуфіксальні структури вживаються стихійно, то в поетичному акцентована генетична глибінь поетового Космосу вивергає їх важко сказати, за якими законами. Саме в мовотворчості поета найширше виявляється експресивний потенціал згаданих

структур, що надає їм нових стилістичних можливостей. Оскільки мовотворчість письменника орієнтована перш за все на поетичну мову і мову художньої літератури [2, 67], то своєрідність, оригінальність нульсуфіксальних новотворів здебільшого виявляється в нормативно організованому тексті, напр.: *"Той* ***стріл****, що лавину зриває важку…"* (Ол.,97); *"Той бідний* ***виквіт*** *рідної землі…"* (Стус,ІІІ-1,130); *"Чудний, як* ***карб*** *на оттоманській чорді…"* (МДХ,123); *"А скажеш - син і вірю: син. А* ***смерк****…"* (Стус,І-1,46).

Інколи нульсуфіксальні утворення мають однакове звучання з деякими загальноприйнятими словами, але суттєво різняться лексичним значенням. Порівняймо: загальномовне ***креп*** - прозора шорстка тканина, звичайно чорного кольору (СУМ, 4,335) і поетичне - щось кріпке, нерозривне: *"Ніжність і воля, сила і* ***креп****…"* (МДХ,50); ***кін*** - місце, куди кладуть ставку в азартній грі; спеціальний майданчик… (СУМ, 4,162) і поетичне - зупинка руху, кінець: *"Дні зводяться і падають за* ***кін****…"* (Ол.,106); ***смок*** - насос (СУМ, 9,414), у вірші - скоріше значення жаги, спраги: *"І смокче душу невситимий* ***смок****"* (Стус,ІІІ-2,65); ***рип*** - різкий звук…, звуконаслідування (СУМ,8,537) у поета - місце, де виникає різкий звук: *"…з глибоких* ***рип*** *після рясної зливи…"* (МДХ,132). Зближення понять, які означають різні реалії, активізує внутрішню будову слова, що спричиняє появі нових слів і художніх образів.

Експресивні новації стають значними виражальними засобами, оновлюють емоційну насиченість поетичного твору. У багатьох випадках семантична ідея, закладена в нульсуфіксальному неологізмі, контурно існує в іншій формі - у категорії прикметника, дієслова, часом прислівника: *пах < пахнути*, *міт < мітити*, *вихліб< вихлебати*, *потовч < потовчений*, *опуст < опустіти*, *крад < красти*, *стрим < стримувати*, *знада < знадити*, *смок < смоктати*.

Нульсуфіксальні новотвори задовольняють мовно-стильові вимоги, надають інтенсифікованої експресивності поетичному тексту, стають відчутним засобом естетичного впливу на читача. Вражає сила й простота цих слів: *"Далекий стугон велетенських* ***ступ****…"* (МДХ,125); *"А смерть і досі -* ***смок*** *неситий…"* (Ол.,121); *"Чуттями править, може, дика* ***товч****…"* (Стус,І-1,174).

У поетичному творі ми сприймаємо й оцінюємо експресивність кожного окремого елемента відносно всієї тканини тексту. Це допомагає уявити загальну картину індивідуального світу творця, у якому виникають несподівані, незвичайні нульсуфіксальні структури: *"Цей обрій - наче чорний* ***креш****…"* (Стус,ІІІ-1,68); *"Знесилившись, я падаю від* ***змору****…"* (МДХ,126); *"На призволенні, між сонних* ***див****…"* (Стус,І-1,150).

Можна з певністю сказати, що нульсуфіксальні новотвори значною мірою передають інформацію щодо особливості, специфіки поетичної мови, її потенційних можливостей. У мові майстра слова віддзеркалюється не тільки творча індивідуальність, але й епоха, що її виростила [6, 6]. Часом саме з таких моделей будується загальна картина поетики конкретної епохи.

Трапляються експресивно та емоційно забарвлені складно- нульсуфіксальні структури. З'являються вони, як правило, при народженні нової поетичної образної думки і часто являють собою новоутворення. Дехто з дослідників відносить композицію до найактивнішого способу словотворення на сучасному етапі розвитку української мови (після суфіксації). Складні слова - економний засіб для позначення різноманітних реалій і понять матеріального і духовного життя українського суспільства [5, 9]. Але разом з цим нульсуфіксально-складні слова оновлюють внутрішню структуру слова, розширюють асоціативні поля слів-експресем, напр.: *живопліт*, *водовир*, *страхопуд*, *часоплин*, *сновида*, *самобіль*, *криволет*, *круговерть*, *життєпис*, *колоброд*ь.

Складні емоційно-оцінні композити мають значно більшу експресивність завдяки своїй неповторній і справді індивідуальній образній силі, напр.: *"Трипільських сонць шалена* ***коловерть****"* (Стус,І-1,69); *"Затамувавши вічний* ***кровоток****…"* (Маланюк,296). Розвиток експресивних можливостей складно-нульсуфіксальних структур простежується на розширенні асоціативного поля слів, що називають природні явища: *водограй, чорторії, колобіг, небосхил, виднокіл, краєвид.*

Інколи внутрішня підсилена виразність складно-нульсуфіксальних утворень зумовлена своєрідним контрастуванням у самій структурі слова. У ньому зіставляються, стикаються різнорідні лексико-граматичні компоненти з притаманною їм різною семантикою. Лексичні одиниці з конкретним значенням предметів та істот (*Бог, вода, мед*…) або такі, що сприймаються як належні якомусь предмету, виражені іменником або займенником, виконують більш нейтральну функцію відносно експресивних за своєю природою віддієслівних нульсуфіксальних іменників (*схил, біг, бродь, вир…*). Причому стрижневу роль здебільшого виконує віддієслівний нульсуфіксальний іменник зі значенням опредмеченої дії, напр.: *самолють*, *медоніс*, *самозгуб*, *коловерть*, *богомаз*, *самоїд*. Ця дієвість пронизує всю структуру слова і породжує загальний експресивний фон тексту, напр.: *"І для нього судився довічний почвірний* ***колобіг****…"* (Ол.,78); *"Несите пекло* ***самозгуби****…"* (Маланюк,301); *"На цю арену він прийшов* ***несамохіть****…"* (МДХ,137); *"Весна на кригу і від берегів - на течію, на вир, на* ***чорторії****…"* (Стус,І-1,57).

Вибір слова в поетичному творі зумовлений багатьма причинами, що випливають із характеру стосунків між окремими його компонентами. Нульсуфіксально-складні структури виникли не лише як наслідок економії мовних зусиль, а як прагнення до лаконізму й влучності висловлювання, пошуку нової емоційності та експресивності. Вони роблять поетичне мовлення стилістично гнучким і поліфонічним.

Отже, слова з нульовим суфіксом живуть у мові поезії повнокровним життям. Завдяки своєму творчому потенціалу вони не порушують національної самобутності мови, а лише збагачують її. Спостереження показують, що нульсуфіксальні утворення (вони як чорні діри, надстиснута матерія в Космосі) просто вибухають енергією в тексті, напр.: *"Зневаж її. Тож* ***гидь****, гієни…"* (Св.,335); *"І чує завчасу заразу і* ***мор****…"* (Ол.,95); *"Червоний* ***зарід****, буйний цвіт…"* (МДХ,307); *"Страшні хати у тихім* ***сконі****…"* (Ол.,65); *"Кривавий вуха* ***шмат*** *вже бачить матадор…"* (МДХ,138). Закономірно, що нульсуфіксальні структури стали важливим складником поетичного мовлення. Це робить його особливим, часто навіть унікальним.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Грін. Словарь української мови. Зібрала редакція журналу "Киевская старина". Упорядкував з дод. власного матеріалу Б.Грінченко.- Т.1-4. - К., 1907 - 1909.

Маланюк Маланюк Євген. Поезії в одному томі. - Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, 1954. - С.308.

Зеров Зеров М.К. Твори: В 2 т. - К.: Дніпро. - 1990. - Т. 1: Поезії. Переклади / Упоряд. Г.П.Кочур, Д.В.Павличко. - 843 с.

МДХ Драй-Хмара М.П. Вибране / Упоряд. Д.Паламарчука, Г.Кочура; Передм. І.Дзюби. - К.: Дніпро, 1989. - 542 с.

Ол. Ольжич О. Незнаному Воякові. - К., 1994. - 432 с.

ПФ Филипович П.П. Поезії. - К.: Радянський письменник, 1989. - 196 с.

Св. Світличний І.О. У мене - тільки слово / Ред. рада: В.Шевчук та ін.; Упоряд. та приміт. Л.П.Світличної, Н.О.Світличної. - Харків: Фоліо, 1994. - 431 с.

СУМ Словник української мови: В 11 т. - К., 1970-1980. – Т. 1-11.

Стус Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн. / Упоряд. Г.Бурлака, О.Дворко, Дм.Стус. - Львів: Просвіта, 1995. - Т.1-4.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. - М.: Изд-во АН СССР, 1963. - 256с.
2. Григорьев В.П. Поэтика слова. - М.: Наука, 1979. - 344 с.
3. Жайворонок В.В. Національна мова та ідіолект // Мовознавство. - 1998. - № 6. - С. 35-44.
4. Мукаржовський Я. Мова літературна і мова поетична // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. - Львів: Центр гуманітарних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка. Наукове товариство ім. Шевченка, 1996. - С. 324-345.
5. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX ст. // Мовознавство. - 1999. - № 1. - С. 7-21.
6. Тимофеева В.В. Язык поэта и время // Поэтический язык Маяковского. - М. - Ленинград: Академия наук СССР, 1962. - 318 с.
7. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. - К.: Вища школа, 1984. - 168 с.